

túl évkönyveket, különféle egyházi műveket és számos fordítást készítettek (lengyelből, horvátból, csehől, héberből). Ez az írott nyelv számos egyházi szláv szót és szerkezetet tartalmaz, de hangtani és alaktani vonásai a nyugatorosz szóbeli változatával közösek, így egy olyan korai szláv koinénak nevezhető, amelyben az egyházi szláv elemei a helyi beszélt nyelvi hagyománnyal vegyültek. (3.) A *lengyel nyelv* szerepe a lengyel–litván unió következtében idővel egyre nőtt, hatása a nyugatorosra már annak kezdetei óta kimutatható. A Litván Nagyfejedelemség fennállásának a végére a lengyel kiszorítja a nyugatoroszt a kancelláriai használatból. Ezzel egyidejűleg a nyugatoroszban annyira felgyülemlik a lengyel eredetű elemek aránya, hogy sokszor már kétségessé válik, hogy egy nyugatorosz szöveg keleti szláv-e még, vagy már inkább keleti szláv elemeket tartalmazó nyugati szláv, vagy esetleg valami keverék. A lengyel emellett Litvánia egyik fő szakrális nyelve is lett a katolikus vallás felvétele után. A beszélt lengyel nyelv Vilna és a nagyfejedelmi udvar egyik nyelve is volt. (4.) A *cseh nyelvről* nyugatorosra számos egyházi és világi fordítás készült. (5.) Az *egyházi szláv nyelv* nyugatorosz változatában volt bizonyos mennyiségű jövevényszó a nyugatoroszból, de alapvetően ugyanúgy az ószláv folytatója maradt, mint a többi egyházi szláv változat. Miután a XVI. században a nyugatorosz is átvesz egyházi nyelvi funkciókat, az egyházi szláv a magasabb rendű szakrális nyelv szerepét tölti be. (6.) Az *orosz (nagyorosz) nyelv* és dialektusai a Litván Nagyfejedelemség keleti és északkeleti peremterületein voltak elterjedve. Emellett sok orosz vallási és politikai üldözött is menedékre talált, mint például Ivan Fjodorov, a híres nyomdász.

A balti nyelvek közül (7.) a *litván nyelv* és nyelvjárásai régebben a mainál nagyobb területen voltak elterjedve. A pogány korban a litván nem volt írott nyelv, a litván elit és a nagyfejedelmi udvar a kereszténység felvétele után is a nyugatoroszt használta államigazgatási célokra. A litván nyelvben sok lengyel jövevényszó van, amelyek többnyire a kereszténység felvétele után honosodtak meg. (8.) A *lett nyelv* formálisan a Litván Nagyfejedelemség befolyási övezetébe tartozott, azonban a XVI. századra a német hatás olyan erőssé válik, hogy az elit áttér a német nyelvre, a lett csak a fálusi lakosság nyelveként marad fenn. A protestáns Lettország és a katolikus Latgale nyelve fokozatosan elkülönül egymástól, a latgal kevésbé volt kitéve a német hatásnak, viszont szoros kontaktusban fejlődött a szomszédos keleti szláv dialektusokkal. (9.) A *porosz nyelvet* (óporosz) hamar kiszorította a német, s ma már csak viszonylag késői, a kereszténység felvétele utáni nyelvemlékekből ismerjük. (10.) A *javving* nyelvről, amely a német terjeszkedés elől a legkeletebbre szorult, még ennél is kevesebb hiteles forrásunk van.

A germán nyelvek közül (11.) a *jiddis* a legújabb nézetek szerint mintegy ezer éve különült el a középnémet dialektusoktól. Kialakulásában az óhéber mellett a szláv nyelvek is szerepet játszottak, az alapját képező judeogermán nyelvre egy korábban használt lausitzi szorb judeoszláv nyelvjárásról tértek át beszélői. A Litván Nagyfejedelemség területére nem csak Németország felől telepedtek be zsidók, hanem délkeleti irányból, Kijev felől is, itt azonban ezek is áttértek a jiddisre. (12.) Az *alnémet* és a *felnémet* a Litván Nagyfejedelemség északi peremvidékén jut szerephez, ahol kiszorítja a poroszt és a többi nyugatbalti dialektust, továbbá a hierarchikus rendszerben a lett és részben a déli észtlő emelkedik.

Az egyéb nyugati indoeurópai nyelvek közül (13.) a *latin* a nagyfejedelmi kancellária és az udvar egyik nyelve és az ország katolikus vallású nyugati részének szakrális nyelve volt, továbbá ez volt az egyetemi és a teológiai műveltség nyelve is. Néhány különleges esetben a latin beszélt nyelvként is fontos szerephez jutott, például Báthory István udvarában, aki nem beszélte az ország élő nyelveit.

A keleti indoeurópai nyelvek közül (14.) az *örmény* nyelv a XVI. századig megmarad a XIV. században Galíciába és Podóliába betelepült örménység szakrális nyelvének azután

is, hogy az örmények áttérnek a kipcák nyelvre, és áttérnek a katolikus vallásra. A kipcák nyelvű szövegeket továbbra is örmény betűkkel írják, fennmaradtak örmény és kipcák kétnyelvű szövegek is. (15.) A görög nyelv mint a kereszténység egyik szakrális nyelve jutott szerephez a teológiai és az egyetemi oktatásban. Görögből készült számos egyházi szláv nyelvű, a Litván Nagyfejedelemségben közkezen forgó fordítás. (16.) A cigány nyelv közép-európai nyelvjárásainak beszélői 1501-ben már biztosan elérték Vilnát. Az ukrainai dialektus beszélői valószínűleg már néhány évszázaddal korábban megjelentek a Litván Nagyfejedelemség területén.

A török nyelvek közül (17.) a *karaim* Vitovt (Vytautas, Witold) nagyfejedelem óta volt elterjedve Vilnában és Trokiban (Trakai). A karaimok a judaizmus egy változatát követik, a Krímből telepítette át őket Vitovt, aki belőlük állította ki a testőrségét. Török beszélt nyelvüket ötszáz évig megtartották, noha azt szűk etnikai és vallási csoportjukon kívül nem használhatták. (18.) A litvániai tatár (*kipcák*) nyelv a lengyelországi örmények között maradt fenn a XVII. századig, amikor is az örmények végleg áttértek a lengyel nyelvre. A litvániai muzulmán tatárok, akik időközben áttértek a nyugatorosyra, a kipcákokat egyik – az arabnál alacsonyabb presztízsű – szakrális nyelvüknek tekintik.

A sémi nyelvek közül az (19.) óhéber szakrális nyelve volt a jiddisül beszélő zsidóknak a Litván Nagyfejedelemség minden részén és a karaim nyelvű közösségnek a fővárosban és környékén. A különbség az óhéber tekintetében a két közösség között az volt, hogy a zsidóknál az óhéber mellett magasabb rendű szakrális nyelvként az arámi is szerepelt, míg a Talmudot és más arámi nyelvű szövegeket el nem ismerő karaimoknál az óhéber az egyedüli szakrális nyelv volt. (20.) Az arámi a jiddis nyelvű zsidó közösségben a Talmud szent szövegeiben használt magasabb szakrális nyelv volt. (21.) Az arab a Litván Nagyfejedelemségben olyan mohamedánoknak a szent nyelve volt, akik beszélt nyelvként a nyugatoroszt, a kipcákokat vagy valamely más fentebb említett nyelvet használtak. Ennek a lakosságnak legalább egy része ismerte a Koránt vagy annak bizonyos részeit ezen a szakrális nyelven, mások ezeket a szövegeket fordításban ismerték. A litvániai tatárok a XVI. században arab és török nyelvű vallási műveket kezdtek nyugatorosyra fordítani úgy, hogy megtartották az arab írást.³

A finnugor nyelvek közül (22.) az észti, a lív, a vót és néhány más velük rokon balti finn nyelvű nép a Litván Nagyfejedelemség északi határán volt képviselve. (23.) A magyar nyelv szerepe Báthory István uralkodása alatt vált jelentőssé, aki ezen a nyelven érintkezett udvartartásának azon tagjaival, akik ismerték ezt a nyelvet. Ő maga az általa kormányzott ország más beszélt nyelvét nem ismerte, koinéként a latint használta.

A különböző írott nyelvek egymáshoz való viszonya a különböző vallási közösségekben bizonyos parallelizmust mutat. Az ortodoxoknál és a zsidóknál két-két szakrális nyelv volt, egy magasabb és egy alacsonyabb rangú (az egyházi szláv és az írott nyugatoroszi, illetve az arámi és az óhéber), míg a beszélt nyelv ezektől eltért (beszélt nyugatoroszi, illetve jiddis). A soknyelvűség maga után vonta a fordítás szükségességét az egyes vallási közösségeken belüli és az azok közötti érintkezésben is.

Zoltán András

³ A litvániai tatárok arab írású szláv könyveiről vö. alábbi ismertetésünket: A litvániai tatárok szláv nyelvű kéziratjai (Miškinienė, Galina: Seniausi lietuvis totorių rankraščiai. Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2001. 263 p.): *Kisebbségkutatás* 10/4 (Budapest, 2001), 167–168.